

Синиша Мишић

Одељење за историју
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
simisic@f.bg.ac.rs

Српска породица у позном Средњем веку*

Апстракт: Рад се бави историјом српске породице у позном средњем веку. На основу правних и других извора говори се о склапању брака, његовим правним нормама, деци и раскиду брачне заједнице. Истражен је и карактер породица (инокосне, задружне), пре свега на основу дипломатичког материјала који нам је стајао на располагању.

Кључне речи: породица, инокосни, задруга, брак, деца, мираз, Србија, средњи век

Истраженост

Породица као особита и важна појава сваког друштва и епохе изазивала је пажњу историчара од самих зачетака критичког правца у српској историографији. Један од њених корифеја, Стојан Новаковић је, у својој студији о средњовековном селу, поклонио значајно место видовима породица *малих* људи, то јест зависног становништва (Новаковић 1965). Он је том приликом користио грађу из наших најважнијих хрисовуља – светостефанске, дечанске и светоарханђеловске. Питањима задруге и правима у наслеђивању бавио се и историчар права Теодор Тарановски (Тарановски 1996), који је исправио неке закључке Стојана Новаковића.

У послератној генерацији југословенских историчара ова тема дуго није налазила пут до нових истраживача. Развојем других друштвених наука, посебно социологије, породица је као тема ушла у сферу интересовања социологије и других друштвених дисциплина (психологије). Међутим, због непознавања и немогућности коришћења изворне грађе, друштвене науке се углавном баве породицом у 19. и 20. веку, или савременом добу. Најзна-

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Насеља и порекло становништва Србије у позном средњем веку (14. и 15. век)*, ев.бр. 177010, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

чајнији истраживачки подухват у коме су сарађивали историја и друштвене науке је историјско демографска студија о области Бранковића, под руководством Милоша Мацуре. О структури српске породице, на основу турског пописа из 1455. године, писала је у више наврата Мирјана Бобић (Бобић 1998, 393 – 410; Бобић 2001, 316 – 372). Српски историчари су много пажње поклањали изучавању задруге на српском селу у време Турака и у 19. веку. Основни узрок оваквог односа је мали број изворних података о српској средњовековној породици. Проширивањем знања и истраживачке базе данас је могуће ова сазнања проширити и постојећа продубити.

Са развојем студија рода и такозваних *женских* студија и у српској историографији су се појавили слични радови. За нас је овде занимљива монографија о женама Котора Ленке Блехове Челебић (Блехова Челебић 2002). За нашу тему њени резултати су од мање важности јер, иако је Котор до 1420. године био у српским рукама, реч је о католичкој средини и средњовековном градском друштву, које се у многеме разликовало од друштва у унутрашњости српске државе која је била православна. Те разлике су видљиве и када је породица у питању. Иако се бави женом, рад Александре Фостиков делимично обрађује и ову тему у оном делу који се односи на брак и породицу (Фостиков 2004, 323 – 366).

Извори

Најобимнији, и у овом погледу најзначајнији извор из преосманског периода су дечанске хрисовуље, издате манастиру Дечанима у периоду од 1330. до 1343 – 1345. године (Ивић и Грковић 1976). У њима се налази својеврсни попис земљорадничког и сточарског (влашког) становништва на дечанском властелинству. Попис је несавршен јер су пописане само одрасле мушке главе. У светостефанској повељи (манастиру Бањска) и у светоарханђеловској хрисовуљи на исти начин су пописани власи ова два властелинства (Ковачевић 1890; Светоарханђеловска хрисовуља 2003) У другим српским повељама за нашу тему има по неки успутни податак, а од осталих је нешто важнија повеља Светом Николи у Врању (Новаковић 1912, 573 – 574). Поред неке врсте несавршеног пописа у дипломатичкој грађи је очуван и један број правних одредби које се тичу породице. У том погледу је веома значајна жичка повеља (око 1220). Ту су очуване најстарије одредбе о венчавању и односима у породици.

Другу групу домаћих извора чине правни споменици средњег века. У овој групи најзначајнији извор представља Душанов Законик донет на саборима 1349. и 1354. године (Новаковић 1898; Радојчић 1960). Међутим, са прихватањем хришћанства, а посебно после 1219. године, брачно право је подпало под јурисдикцију цркве, јер је венчање прихваћено за свету

тајну. Због тога се у Душановом Законику свега неколико чланова односе на породично право, а задругом, и то посредно, баве се свега три члана Законика. У овом погледу је далеко издашнија Синтагма Матије Властара, и то њен српски превод који је био у употреби у Србији, негде од половине 14. Века (Новаковић 1907). Сличну материју, брак и брачна права, обрађује и Законоправило или Номоканон светога Саве (Крмчија) (Законоправило 1991). Законоправило је саставио Сава Немањић почетком 13. века избором текстова из Номоканона. То је зборник црквених и грађанских прописа из византијских номоканонских кодекса. Приликом превођења поједини текстови су проширивани, допуњавани или скраћивани. Законоправило је и после доношења Душановог Законика остало у пуној примени, а било је у употреби и у Бугарској и Русији. У овом кодексу регулишу се у целини брачни односи. Одредбе из Синтагме Матије Властара углавном се подударају са Законоправилом у делу који се тиче склапања брака.

За истраживања структуре српске породице у 15. веку од великог значаја су и османске пописне књиге – дефтери. Њихова основна подела је на сумарне и детаљне: детаљни пописи пружају обавештења о свим насељима пописане области, броју кућа, именима старешина домаћинства, као и пореским обавезама које су плаћали. Иако је њихова превасходна намена била контрола фискалних прихода, на основу ових извора могуће је донети одређене закључке о структури породице, као и сродничким односима у оквирима проширене породице. Основна пописна јединица била је кућа (домаћинство), а не човек, појединац. Ван оквира интересовања пописивача остале су жене, као и све друге категорије становништва које су биле ослобођене плаћања дажбина. За нашу тему је посебно значајно то што су издвојено регистрована удовичка, као и самачка домаћинства, што пружа увид у њихов број, иако не и детаљну структуру.¹

Брак и деца

Веридба и склапање брака

Веридба се могла склопити знатно раније у односу на време склапања брака. Законоправило предвиђа да вереник, ако живи у истој земљи, за 4 године мора венчати младу, ако је из стране земље, тај рок је износио три године. Ако се венчање не деси у предвиђеном року девојка може

¹ Најстарији пописи санцака у Босни и Србији су објављени и преведени, тако да су доступни ширем кругу истраживача. Обрада демографских података из ове врсте извора захтева опрезност и свест о томе кога и шта су дефтери пописивали. Резултати добијени анализом ових података морају се узимати као прорачуни, јер се ради о проценама а не о тачном рачунању.

поћи за другога (Законоправило 1991, 268а). Веридба се обично обављала лично, али је могло и преко писма или заступника. Приликом веридбе вереник је давао залог, који је вереница морала вратити ако вереник умр(Законоправило 1991, 268а, 269а). Без сагласности родитеља није могло бити веридбе. Девојке су се вериле веома младе, а у Прохирону се изричито каже да вереница не сме бити дете узрастом (Законоправило 1991, 267 б; Фостиков 2004, 336, 337, 341). У Котору су се девојке вериле и у узрасту од осам година, а отац младожење је могао примити мираз снахе и пре женидбе (Блехова – Челебић 2002, 9).

Разлози за забрану веридбе су исти као и за забрану брака, па ћемо их због тога скупа и размотрити. Основни разлог за забрану брака је сродство. У средњовековној Србији сродство је важило до осмог степена, ако је у питању крвни род, ако је у питању женина својта где нема крвног сродства, онда се шести степен не брани (Новаковић 1907, 130 – 133, 135). У Прохирону је дато детаљно објашњење како се рачунају степени сродства (Законоправило 1991, 337б – 340а). У Котору, у католичкој средини, сродничка веза до четвртог степена сродства била је препрека за брак (Блехова – Челебић 2002, 32; Фостиков 2004, 343).

Право на женидбу се стицало пунолетством, у Србији код девојака са 12 година, а код мушкараца са 14 година. У Дубровнику је у том смислу 1458. године донета одредба по којој су девојке биле пунолетне са 14, а мушкарци са 20 година (*Liber Viridis*, 478). На забране брака, када се ради о сродству без крви, наилазимо у жичкој повељи (1220). Ту се, поред осталих забрана, забрањује брак са свастиком, а казна износи два вола, једног узима надлежни епископ, а другог феудални господар (Новаковић 1912, 574). Ова одредба сведочи о томе да се овај брак најчешће дешавао и да је народни обичај такав брак фаворизовао. Зато је поред канонског поништења оваквог брака законодавац увео и законску казну (Тарановски 1996, 573). Посебно за веридбу законодавац је предвидео да се заруке (веридба) може раскинути због неподобног узраста, прељубе девојке, туђе вере, нарави, части, ако се реализација брака одлаже дуже од 4 године и због пострига (Новаковић 1907, 191 – 192).

Брак је према канонском праву почињао венчањем. Црквено венчање је било обавезно, али је оно судећи по правним нормама тешко улазило у народни живот. Душанов Законик се овим питањем бави у 2. и 3. члану. Ту се одређује да се ни једна свадба не учини без венчања, а ако се учини без благослова и одобрења цркве тај брак да се растави (Новаковић 1898, 8, чл.3) У млађем, Софијском рукопису Законика, прописано је да се такви баце у тамницу док не плате глобу. Властела и обични људи за женидбу је требало да добију благослов надлежног епископа, а венчање је обављао парохиски свештеник (Новаковић 1912, 7, чл.2; Тарановски 1996, 578) У средњовековној Србији брак православних и католика се дозвољавао само

у случају преласка на православље, што је важило и за будуће краљице (Јелена, жена краља Уроша I). У супротном брак се раскидао а католик кажњавао, ако је у питању мушкарац део куће су добијали жена и деца (Тарановски 1996, 579). Осим ове забране, у српским изворима су друге врсте забрана ретке. У два случаја: у светостефанској и дечанској хрисовуљи наилазимо на одредбу да се Србин не жени у Влахе. У светостефанској хрисовуљи се прописује да ако се ипак ожени, да се ухвати и свеже, као и влах у чију се кућу оженио, и да се силом врати на место свога оца. Међутим, они који су од раније већ тако ожењени па се не могу вратити, не могу припадати слоју војника већ ћелатора (Ковачевић 1890, 6; Мишић 2010, 36 – 48). Слична одредба је важила за зависне људе и на дечанском властелинству (Ивић и Грковић 1976, 120). Ове одредбе су донете са циљем да се на овим властелинствима спречи смањивање земљорадника преласком зета у кућу таста влаха. То у Србији ипак није била честа појава, па се она у другим повељама не помиње, а нема је ни у Душановом Законику. За разлику од Србије (ако се изузму ова два случаја), у Западној Европи закључивање брака између патримонијалних поданика је потпуно зависило од воље феудалног господара (Габдрахманов 1996, 70 – 121). Аналогних примера у Србији нема.

При склапању брака љубав није играла никакву улогу, пресудан је био договор међу родитељима. Брак, као и веридба, могао се склопити само уз пристанак родитеља (Новаковић 1907, 161). Ако жена остане удовица а још су јој живи родитељи може ступити у други брак само уз њихов пристанак (Новаковић 1907, 164). Слична је одредба и у Законоправилу светог Саве: да се без савета оца и мајке брак не склапа (Законоправило 1991, 271а). У вези с овим је и строга забрана у номоканонима да се нико не сме тајно венчавати (Законоправило 1991, 272а). Отприлике у исто време (1215) на Западу је Латерански сабор такође забранио тајне бракове. У Котору, а вероватно и у унутрашњости, отац је сина због таквог брака могао истерати из куће и лишити наследства (Блехова – Челебић 2002, 23).

Брак се могао склопити, у ретким случајевима, и отмицом девојке. Међутим, законске одредбе су строго санкционисале ову појаву, што значи да је у пракси била присутна. Ако је отета девојка била другоме обећана, она се морала вратити њему, а ако је он неће онда се враћа родитељима или сродницима (Новаковић 1907, 104). Ако би сви пристали, па и девојка, онда су могли да склопе брак. Ако би неко отео девојку или удовицу, без њеног пристанка, не може је имати за жену, чак ако на то пристану њени родитељи, који су у том случају имали да буду бачени у тамницу (Новаковић 1907, 106). Отмица властелинке се кажњавала одсецањем руку и носа, а ако би себар отео властелинку био би обешен, а за отмицу себарке и њему су одсецане руке и нос (Блехова – Челебић 2002, 308). Брак, склопљен отмицом, није био честа појава и носио је са собом велики ризик.

Мираз

Жена је у брак доносила одређену имовину – мираз, који се у нашим средњовековним споменицима најчешће назива „*пркија*“ (прђија). Пркија је припадала на располагање мужу као његова својина над којом је имао право доживотног уживања. Краљ Милутин стицање земље *по мачу* и у прђију посматра као равноправне начине (Тарановски 1996, 580). У Лесновској хрисовуљи гарантује се својина на пркију на исти начин као за баштину и купљеницу (Новаковић 1912, 678). У светоарханђеловској хрисовуљи наводе се купљенице и пркије жупских и црквених људи (Новаковић 1912, 611, 614, 619). У Хиландарском попису је видљиво да пркија не припада жени Ани, него њеном мужу ковачу Николи (Соловјев 1926, 163). Из ових примера је јасно да муж располаже миразом као својином.

Према Прохирону, на коме се базира и одредба у скраћеној Синтагми Матије Властара, муж није имао право на отуђивање жениног имања. А ако би продао мираз он се морао вратити жени (Законоправило 1991, 273а; Тарановски 1996, 582). И у Котору је мираз био неотуђив, осим за доказану прељубу. Ако би муж умро, па се жена преуда, мираз је односила са собом, што се рецимо види на примеру Јелене Балшић. Удовица се до истека године, од смрти мужа, морала изјаснити да ли ће се преудати. Ако се удаје враћа мужевљев иметак његовом роду, али узима мираз и излази из куће. Деца су имала право на мираз своје мајке (Блехова – Челебић 2002, 128, 145). Према члану 44 Душановог Законика отроци које има властела били су њихова баштина, али се нису могли давати у прђију (Новаковић 1898, 39, чл.44). Дакле, отрок није могао са невестом да оде у ново домаћинство њеног мужа.

Зависно становништво (себри) је располагало подчињеним баштинама о којима говори и Душанов Законик. Ту се одређује да *људи земљани* (земљорадници) који имају своје баштине (земљу, виноград и купљенице), да их могу у прђију дати, подложити цркви или продати. Али под условом да на тој баштини и даље буде работник оном господару кога је село, ако нема радника господар земље може узети ту баштину (Новаковић 1898, 136, чл.174). За нас је у овом тренутку важно да је подчињена баштина могла да се даје и у прђију, али су онда њена оптерећења прелазила на новог власника.

Раскидање брака

У жичкој повељи забрањује се растава брака. А брак може раскинути само надлежна власт у судском поступку и то из тачно предвиђених разлога (Новаковић 1912, 573; Тарановски 1996, 574). Ове одредбе важе за све сталече. Ако муж отпусти жену сноси кривицу, исто као и родитељи који

отму кћер од мужа. Муж се за отпуштање жене кажњава глобом и мора је вратити, ако не, подпада под црквену епиктимију (Тарановски 1996, 574). Жичка повеља одређује глобу за раставу брака и то тако да властелин плати коња, а ако је од *иних* војника (властеличић) глоба је два коња. Припаднику *убогих људи* (зависно становништво) да се узму два вола (Новаковић 1912, 573 – 574; Фостиков 2004, 347 – 348). Глобе су изузетно високе. У залеђу Дубровника један коњ је вредео 20 перпера, а во 10 перпера. Многи земљорадници су имали само једног вола па су морали да другог узму у закуп ради орања (Мишић 1996, 191 – 208). Дакле, и за властелу и за себре растава брака је била веома скупа што је људе дестимулисало да преузму овакав корак. Глоба за отпуштање и узимање друге жене звала се „*распуст*“. На њега наилазимо у *грчким земљама* српског царства, у старим српским земљама се не помиње што би значило да је овде отпуштање жене остајало некажњено (Тарановски 1996, 575).

Жичка повеља предвиђа и казне за жене које прекрше закон: властелинка да се казни властеоском казном, ако је од *нижних* њен род да се казни, а ако је отму родитељи они да се казне. Ако сама од себе „*беснује*“ и остави мужа, ако има имање (мираз) да јој се одузме, ако нема мираза својим телом да се казни, ако то буде воља мужа. Казнивши је да је води кући, а ако не жели да је прода (Новаковић 1912, 573 – 574). Ако муж ипак узме другу жену, према жичкој повељи, био је дужан да пода првој адекватну надокнаду. А родитељи који дају таквоме жену (кћерку), такође морају да плате казну. Женама се изричито забрањује да оставе мужа и узму другог (Новаковић 1912, 574). То је у суштини одузимање права на други брак женама, али и мушкарцима који би то постигли уз веома високу цену. Црква је тако склопљен брак раскидала.

У Синтагми Матије Властара се изричито каже да нико нема другу жену ни наложницу. Ако је у питању свештено лице онда му се одузимао чин и бивао је изопштен из цркве (Новаковић 1907, 163). Законоправило светога Саве, као и Синтагма, предвиђају и прописују случајеве у којима муж може отпустити жену и задржати њен мираз. То је било могуће у следећим случајевима: због издаје земље (владара), прељубе, ако угрози његов живот, ако се гости или купа са другим мушкарцима без дозволе мужа, ако без његове дозволе преноћи изван своје куће изузев ако је не задрже родитељи и на крају ако на забаву или у лов дође без дозволе мужа (Законоправило 1991, 283а; Новаковић 1907, 184). Један број ових „*грехова*“ применљив је само на властелинке јер су сељанке тешко могле издати земљу или ићи у лов.

Закон је предвидео и случајеве у којима је муж крив за раставу. У том случају жена је задржавала свој мираз и поклоне. То су били следећи прекршаји мужа: ако учини издају владара, ако угрози живот жени, ако он тера жену у прељубу и ако то не покаже, ако у свом дому или граду нађе жену,

и ако му то каже супруга или њени родитељи, а он је не остави (Законоправило 1991, 282б; Новаковић 1907, 185). Закон је знатно наклоњенији мужу и он је у бољем положају када је у питању растава брака. Законоправило светога Саве предвиђа раставу и у случају да муж не врши своје брачне дужности дуже од три године (Законоправило 1991, 282а). У оба случаја, без обзира чија је кривица, не могу се раставити без суда.

Такође и у Котору, као католичкој средини, растава брака је била веома ретка пракса, а црква ју је избегавала. Док је у православној средини у Србији прељуба била довољан разлог за раставу брака, католичка црква и у том случају није била вољна да растави брак (Блехова – Челебић 2002, 116). Неверство мужа није било предмет расправе ни у православној ни у католичкој средини. Чак се сматрало природним понашањем. Као резултат оваквог понашања јавља се велики број наложница и ванбрачне деце.

У Синтагми једна одредба предвиђа ситуацију да муж оде послом од куће, а жена мора чекати сигурне вести да је мртав, ако не сачека а уда се третира се као прељубница. Такође, ако војник оде државним послом жена да га чека док се не утврди да је мртав, а затим да чека још једну годину, па се затим може поново удати. Ако не поступи тако онда је прељубница. Ако се војник после свих рокова ипак врати, може, ако хоће своју жену узети назад себи (Новаковић 1907, 163, 170). Овим се штитила сигурност војничког брака без обзира на његово одсуство од куће.

Деца

Првенствени циљ брака било је рађање деце. Због високе стопе смртности рађало се више деце. По неким истраживањима удео деце испод 14 година старости у укупној популацији становништва износи 42%. Процена се темељи на саставу просечне породице (Рашевић 2001, 435). Истом методом је израчунаван и удео старог становништва (изнад 60 година) које износи три процента. Посматрани период припада раздобљу високог наталитета. На то утичу функција и задаци породице, статус деце, посебно мушке у породици и висока смртност становништва (Рашевић, 2001, 437). Такође, дуго дојење је смањивало вероватноћу зачећа и представљало средство за контролу рађања.² Постојање чедоморства је видљиво из Душановог Законака који га изједначаје с осталим убиствима из најужег породичног круга (отац, мајка, брат). За ово дело казна је била спаљивање (Радојчић 1960, 57, чл.96). Демографи су израчунали да је стопа наталитета у области Бранковића 1455. године износила између 43 и 49 промила. Истовремено стопа морталитета је

² У Фиренци власти су 1415. посебним прописом предвиделе казне за прекид дојења пре 30. месеца. У Србији нема сличних података али је дојење без сумње играло улогу коректива наталитета.

износила између 42 и 45 промила (Рашевић 2001, 440, 441). Изузетно високу стопу наталитета пратила је и веома висока стопа морталитета.

Средњи век је свет мушкараца, па је стога логично што је било веома важно имати сина – наследника. Колико је то било важно властели, јер се тиме одржавало властелинство и лоза, није било без значаја ни код завишног становништва. У светостефанској хрисовуљи једна одредба говори о удовици која има малолетног сина. Због тога јој се дозвољава да држи *сво село* (имање) док јој син порасте, ако нема сина да држи селиште (окућницу са кућом), врт и најбољу главну њиву (Ковачевић, 1890, 7). Удовица без мушког детета је практично губила имање, осим онога што је неопходно за њено лично издржавање. Из овог примера је јасно колико је било важно имати сина – наследника.

Значај синова у истој повељи се види и код занатлија и попова. Занат или поповску службу могао је да наследи само син. Законодавац је предвидео да ако неки мајстор у селу има више синова, само га један може наследити у занату а остали да буду работници (меропси). Нешто је другачије са поповским синовима: сви који изуче књигу да заједно држе очеву земљу, који не изуче, ако им је отац поповић да буду сокалници, ако не а они да буду оно што им је деда био (Ковачевић 1890, 7). Овим се спречавалао нарастање повлашћених слојева зависног становништва и чува основна база произвођача, а то је земљорадничко становништво (меропси и сокалници).

Кћерке су, нарочито код властеле, играле значајну улогу код повезивања породица удајом у моћне кланове који имају исте политичке и привредне интересе. Дobar пример у Приморју су властела Дубровника и Котора. Династичким браковима својих кћери и сестре кнез Лазар је створио широк савез земаља у борби против надирања Турака. Кћерка је могла наследити оца, али је удајом њено властелинство постајало прђија њеног мужа. Деци и роду припада право на учешће у располагању баштином и имају право да оспоре појединачни акт домаћина. Зато жупан Вукослав добија потврду цара Душана за укидање тог права (Тарановски 1996, 595). Његов син ће касније то право и оспорити Хиландару и повратити своју баштину јер се Хиландарци нису старали о њој на прави начин.

Већ смо истакли да мушкарац није сносио никакве последице прељубе и да је резултат тога био велики број ванбрачне деце. У Котору је, на пример, било много ванбрачне деце, као и деце католичких свештеника који су били обавезни на целибат (Блехова – Челебић 2002, 290 – 291). Статус ванбрачне деце је зависио од тога ко је отац, који је могао да пружи детету одређену сигурност и статус у друштву ако је рецимо био племић. У Синтагми Матије Властара се каже да ко је рођен у *блуду* (ванбрачно) не може наследити оца већ само мајку. Када он умре не наслеђује га очев већ мајчин род (Новаковић 1907, 465). Овиме се у потпуности штите права очеве законите деце и његовог рода.

Инокосне породице и задруге

Властела

За разлику од себара, о породицама властеле немамо много података у изворима. Оно што важи за зависно становништво још више вреди за властелу – велике задруге су изузетак, преовлађују мале задруге и инокосне породице. На основу извора не може се порицати задружни живот код српске властеле.³ Један спор пред српским краљем водио је хиландарски игуман Геврасије против синова тепчије Хардомила, Дмитром и Бориславом (ССА 3, 2004, 5 Мишић). Из спора се види да браћа поседују заједничко имање, што значи да живе у задрузи. За Милтеновиће – Санковиће и за породицу Косача имамо податке из дубровачког архива из којих се види да су у бар две генерације живели у задрузи (Мишић, 1996). На босанским повељама, сведоци (крупна властела) скоро редовно се наводе са браћом или братом (ССА 2, 2003, 169 Мргић). У грачаничкој повељи (око 1300) помиње се властела коју је на властелинство довео епископ Игњатије: Филип и синови, Стефан и синови и Богдан и синови, а српски краљ је придодао и Рада са синовима и два брата (Павловић 1928, 127). Јасно је да ова властела живи у задругама и то прва тројица у очинској, а последњи у очинско – братској задрузи.

Краљ Стефан Душан је приложио Хтетову Прибца са родом и дворанима и са људима што је населио (Новаковић 1912, 659). Очигледно је Прибац властелин са задругом. Такође, у светоарханђеловској хрисовуљи цара Душана, помиње се Младен Владојевић „матер његова и сво родство његово“ (Светоарханђеловска хрисовуља 2003, 89). Српски цар је својој задужбини приложио и Божића Крупичића са братом Богдешом и зетом Петрцем. Задруга са братом и зетом је ретка и код себара, а ово је изузетно редак случај овакве властеоске задруге. Иначе, ради се о ситној властели (властеличићима). У истој хрисовуљи се наводи и властеличић Драица Грковић са братом и децом (Светоарханђеловска хрисовуља 2003, 109). Очито је да је и овде у питању задружни начин организовања породице. Кнез Лазар је манастиру Раваници приложио код Крушевца Огњана са сином Брајком, општином и баштином (Петковић 1922, 77). Из наведених примера јасно је да је и властела живела у задругама, као и у инокосним породицама.

Током 15. века катунска аристократија код влаха се уздиже у класу властеле у изузетним случајевима. Дobar пример за то су Милорадовићи из катуна Храбрених, у Хумској земљи. Стицањем баштине и војводске титуле Стјепан Милорадовић је као катунар Храбрених и војвода Доњих

³ Задруга је литерални термин 19. века. У средњем веку користи се израз *кућа*.

Влаха из катунске аристократије прешао у слој властеле. Његов син и наследник војвода Петар Стјепановић је један од крупнијих баштиника по доласку Турака у Хумску земљу. Због тога га Дубровчани, заједно са његовом браћом, примају у ред својих грађана (Стојановић 1934, 201; Мишић 1996, 175, 176). На основу овога, али и турског пописа и података са некрополе у Ошанићима код Стоца, видљиво је да је војвода Петар живео са браћом у заједници као старешина задруге.

Османским освајањима српских земаља настају велике промене у друштвеној структури, које се највише огледају кроз нестанак српске властеле и почетак стварање нове друштвене „елите“, која највећим делом није племенитог порекла, не поседује земљу у пуном власништву, а свој друштвени успон дугује вршењу службе у османској војсци. То су пре свега били хришћани-спахије, а затим и припадници других војних и полувојних редова попут мартолоса, војнука, дербенџија.

Расположива грађа не дозвољава да се детаљније разматрају породичне односи наведених друштвених група, али се ипак посредно могу извести поједини закључци. Наиме, није био редак случај да се припадници средњовековне српске властеле јављају као носиоци заједничког тимара, што само по себи не мора да значи да је постојала задружна породица, али би, с обзиром на средњовековно наслеђе, могло да упућује на исправност таквог закључка.

Тако су у грађи османске провенијенције из друге половине 15. века сачувани помени о три припадника већ поменуте породице Милорадовић, Петру, Радоју и Вукцу, који су као спахије били укључени у османски тимарски систем. По подацима пописа Босанског санџака из 1468. године, војвода Петар (*друго име Храбрен*), који се наводи као старешина влаха Хума, имао је, заједно са братом Радојем, тимар у нахији Конац Поље (Aličić 2008, 160 – 161).

Поменути тимар Петра војводе и његовог брата Радосава дат је крајем 1475. године извесном Вукићу, сину Владивасија, оцу царског чохадара (Aličić 2008, 133). Та чињеница, која је у неколико наврата наглашавана у литератури, сведочи о променама статуса самог војводе Петра и његове браће, тј. промене става османских власти према припадницима српске властеле који су прешли под њихову власт. У попису Босанског санџака из 1468. године, коме је тада по османској административној подели припадала нахија Конац Поље, Петар и Радосав убележени су као тимарници. Њихов тимар састојао се од 2 насељена (Сељани и Прковићи) и 1 путог села (Житомислић), као и 2 дела села (Батонге и Свитава), с укупним приходом од 2.585 акчи. На поменутом тимару живело је 19 породица и 3 самца. У попису нема помена њихове баштине (Aličić 2008, 160 – 161). У деценију млађем попису Херцеговачког санџака, коме су у међувремену, након

његовог оснивања, припале ове области, војвода Петар, заједно са својим братом Вукићем, убележен је на челу влашког цемата који је бројао 127 влашких домаћинстава и 16 самаца, и био највећи у области Доњих Влада. Могло би се претпоставити да су њих двојица, с обзиром на заједничку одговорност, за шта су уживали одређене бенефиције, живели у проширеној породици која им је свакако омогућавала успешније извршавање обавеза преузетих према османским властима.

Примера где браћа, или пак отац и син, уживају заједнички тимар има у готово свим сачуваним пописима који се односе на српске земље у 15. веку⁴. Тако су, на пример, у Босанском санцаку, у нахији Неретва 1468. године као уживаоци заједничког тимара убележени Томаш Црнишић и његов брат Радич, а исте године у нахији Самобор заједнички тимар притежавај кнез Хрваш и његови синови Степан и Радоња. У санцаку Херцеговина, у нахији Горажде, према подацима пописа из 1476/77. године као тимарници на једном тимару убележени су Иван син Вукосаља и његов брат Иваниш. Исте године, у Смедеревском санцаку убележен је тимар Раде, Радоња и Добривоја, синова Стајка, за које је напоменуто да тимар „уживају заједнички“, а да „на смену одлазе у поход“.

Иако то није експлицитно наглашено, наведени примери сугеришу да је у овим случајевима реч о заједничкој имовини, коју деле најближи сродници, те који живе заједно у економској заједници која има карактер проширене породице, иако то не подразумева заједнички живот у истој кући.

Постојање и другачијих примера, којих је ипак много мање, када су браћа притежавала одвојене тимаре, као што је то био случај на пример са Николом, топцијом у тврђава Ресава и његовим братом Рахојем, или још изразитији пример забележен у нахији Неретва 1468. године, када један тимар притежавају Радивој, Чавлијев син и његова браћа Кружан и Драганић, док је њихов брат Милош убележен као уживалац посебног тимара (Aličić 1985), упућује на закључак да је структура породице код српске властеле и након османских освајања остала истоветна, тј. да су живели и у инкосним и у проширеним породицама, у зависности од животних околности које су тај избор свакако диктирале.

„Мали“ људи

У средњем веку основна јединица је *кућа*, што је у изворима често синоним за задругу. Порез се купио по кућама, а кућа је одговарала за све своје чланове. Члан 71 Душановог Законика каже да ко зло учини: брат, син или

⁴ Мора се имати у виду чињеница да сви поменути нису припадници српске средњовековне властеле, већ има и оних који су напредовали на друштвеној лествици у оквирима османског друштва.

рођак, а ако су у једној кући (задрузи) да плати господар куће (старешина задруге) или да преда починиоца (Новаковић 1898, 58; Радојчић, 1960, 56). Међутим, ако су одељени у посебне куће, неће плаћати за неверу и сваку другу кривицу *брат за брата, отац за сина, рођак за рођака*, већ ће платити само кућа (овог пута инокосна) онога ко је крив (Новаковић 1898, 45, чл.52; Радојчић 1960, 53). Ове одредбе Душановог законика подстичу стварање инокосних породица и деобу задруге. Оне су се делиле и растављале на низ инокоштина. На пример, попис влаха у светостефанској хрисовуљи показује куће у којима су подељена браћа. Тако, у катуну Пијанеца живе Рајан са браћом и Паркач, Рајанов брат, са децом (Ковачевић, 1890, 7). Очито да је Рајан остао да живи у задрузи с осталом браћом, а Паркач се издвојио у инокосну породицу. На издвајање из задруге наилазимо још у 13. веку у повељи краља Владислава Богородици Бистричкој. Прописује се да син, након што се ожени, седи са оцем још три године а после тога да се одели у посебну кућу (Новаковић 1912, 590). Овде се штити инокосност породице јер је власт имала интереса да дели куће и повећава приход од пореза. Ако је тако издвојени домаћин сам, господар властелинства му даје „*стишитника*“, па они удружено господару врше работе. Институција „*стишитника*“ се јавља и у светостефанској хрисовуљи где се јединци удружују „*два у једно*“, да им работе не би падале теже него задругарима. Одредба важи, поред мeroпаха, и за сокалнике и мајсторе (Ковачевић 1890, 8; Тарановски 1996, 588).

Дакле, српске породице су биле инокосне или задружне. Истраживања породице на основу првих турских дефтера такође показује да српско становништво живи у инокосним и задружним породицама (Бобић 2001, 316 – 372; Бобић 1998, 393 – 410). Поред тога што, како смо видели, Душанов Законик породицу обухвата термином куће, он као детерминанте куће – породице узима огњиште, хлеб и имање (Радојчић 1960, 53, чл.52; 56, чл.70). Кућу чине особе окупљене око једног огњишта, који у том простору производе и троше и поседују одговарајући земљишни комплекс. Задругу сачињавају сродници који су заједно у кући. Међутим, живот на једном огњишту не мора бити задруга, јер се као издвојен из задруге сматра *одељен хлебом и имањем* (Радојчић 1960, 56; Тарановски 1996, 596). Без заједнице рада задруга не може постојати. Најзад, она је и заједница имања. Из средњовековних споменика можемо видети степен сложености задруге у српском друштву 14. и 15. века. Видели смо да на њу утичу економски и порески систем, који нису наклоњени задрузи. Такође, дужина живота у средњем веку утиче на то да је задруга најчешће заједница једне генерације браће. Истраживања су показала да је у области Бранковића (Косово и Метохија) 1455. године најчешћи вид задруге и тип породице – братска задруга (Бобић 1998, 397).

За анализу структуре и величине задруге највише података пружају дечанске хрисовуље. Уочљиво је да у свим селима и дечанским катунима постоје и инокосне куће. Дечанско властелинство је обухватало 40 села и девет катуна. У њима је било 2.097 кућа меропаха, заједно са мајсторима и поповима и 69 кућа сокалника (укупно 2.166 земљорадничких кућа) и 266 кућа влаха (сточара). На целом властелинству је било 2.432 куће (Новаковић 1965, 48; Ивић и Грковић 1976) или око 12.000 становника. Ако се упореде подаци о кућама дечанске хрисовуље из 1330. године и оне коју је издао краљ Стефан Душан 1343 – 1345. године (Благојевић 1970), види се да је већина кућа из 1330. остала иста, а неке су ишчезле или се поделиле. У неким насељима је забележен и један број нових кућа, али није могуће утврдити да ли се ради о придошлицама или о становницима који су у међувремену постали пунолетни, па се издвојили у инокосне куће. Код оних кућа које су задружне, а не помињу се у првој повељи, извесније је да се ради о новим досељеницима, а не о природном прираштају у самом насељу јер је кратак временски период за формирање задруге, мада се ни ова могућност не може у потпуности искључити код братских задруга.

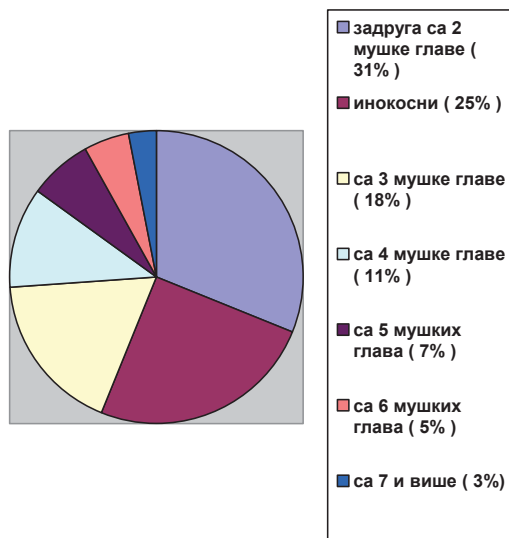
Однос задруге и инокосних породица, као и величина задруге на дечанском властелинству, може се добро видети ако се прикаже структура неколико значајнијих насеља.

Село	1	2	3	4	5	6	7	Више	Укупно
Лучане	7	9	8	1	1				26
Прапраћане	6	14	10	8	1	2	1	1(8)	43
Љуболић	12	18	18	9	6		1	1(8)	65
Бабе	15	19	17	12	9	2	2	1(10)	77
Грмочел	21	22	21	7	10	4	4	2(8,12)	91
Чабић	43	54	32	19	12	9	2	1(8)	172
Град	7	9	5	2	4				27
Врмоша	2	5	6	1	2	3	1	2(10,14)	22
Добра Река	12	12	17	7	3	4	2	3(8,8,9)	60
Сероша	45	35	14	16	9	1	1	4(10,11,12,19)	125
Власи Ратишеви	1	8	6	2			1		18
Сушичани	4	10	12	2	2				30

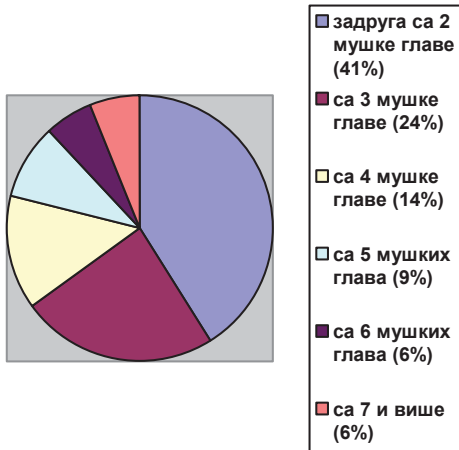
Структура кућа у неким селима и катунима дечанског властелинства

Село Чабић, као једно од највећих насеља дечанског властелинства, имало је укупно 172 куће, од чега 43 инокосне, што износи 25% од укупног броја кућа (Ивић и Грковић 1976, 92 – 96). У овом селу мушких одраслих

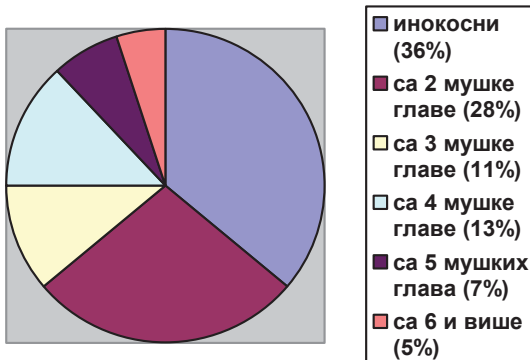
глава има 459, што значи да село има око 2.295 становника. Село Сероша, које је такође велико насеље са 125 кућа и у коме се налази и највећа задруга на дечанском властелинству, она Толислава Лачковића, има 45 инокосних кућа. То је 36% од укупног броја кућа. Из ових примера, а и увидом у структуру осталих насеља, може се закључити да је бар једна четвртина становништва дечанског властелинства живела у инокосним породицама. С друге стране, ако се упореде ова два насеља, а такву тенденцију имају и остала, видљиво је да су најбројније задруге са две или три мушке главе. Таквих задруга у Чабићу има 86, а у Сероши 49, што у првом случају износи 50 процената укупног броја кућа, а у другом 39 процената. Значајно место заузимају и задруге са 4 мушке главе, остале су процентуално слабо заступљене. Већина становништва на дечанском властелинству живи у задругама, у највећој мери у задругама са две или три мушке главе. Из приложених графикана видљива је апсолутна доминација малих задруга са две или три мушке главе. Када се томе додају и инокосне куће, онда на ове три категорије одлази преко 70% кућа у два посматрана насеља. Слична је тенденција и у другим земљорадничким насељима.

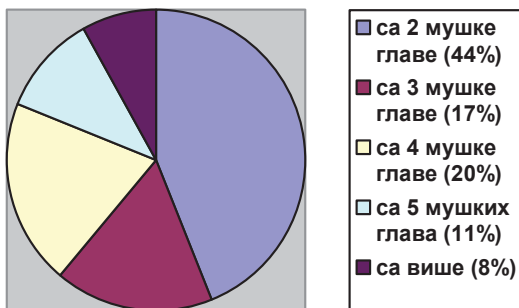
Структура кућа у селу Чабић

Структура задруге у селу Чабићи

Структура кућа у селу Сороша

Структура задруге у селу Сороша

Најучесталији тип задруге на дечанском властелинству била је заједница оца с одраслим синовима (очинска задруга), или заједница ожењене браће (братска задруга) (Ивић и Грковић 1976, 76, 77, 78, 79 и даље). Да је ово био најзаступљенији облик задруге, не само на дечанском властелинству већ у целој држави, види се из одредби Душановог Законика. Већ цитирани чланови 52. и 71, када говоре о сношењу кривице задруге, говоре о очевима, синовима и браћи, када се одређује како ће одговарати пред судом (Новаковић 1898, 54, чл.66; Радојчић 1960, 55). Ово несумњиво показује да је братска, а за њом и очинска задруга, била најчешћи тип задруге код Срба у 14. веку. Анализа пописа из 1455. године показује да се српска породица за сто година није битно изменила. У области Бранковића је било 5.705. инокосних породица (57%), очинских задруга 1.018 (10%), а братских 3.130 (31%), а што се тиче броја становника у братским заједницама живи 50,5% становништва (Бобић 2001, 347). Што се овог односа тиче у нашим насељима на дечанском властелинству, у селу Чабићу од 2.295 становника у задругама живи 2.080 становника, што је апсолутна већина. У Сероши од 1.655 становника, 1.430 живи у задругама. Већина становништва на дечанском властелинству живи у задругама. Што се тиче доминације братске задруге треба истаћи да на то утиче кратак животни век. Важно је напоменути да инокосне породице и задруге нису трајне и да су подложне променама у свакој генерацији. Прерастање инокосне породице у задругу зависи од плодности жена и преживљавања мушке деце. Једна од важних особина српске средњовековне задруге је њена склоност ка деоби коју, како смо већ истакли, подстиче држава кроз порески систем.

Анализом података за дечанско властелинство видимо да је било мало јачих задруга, а у неким насељима их уопште нема. У селу Прапраћане бележимо задругу чији је старешина Богоје, који има одраслог сина Гоислава, а са њим у заједници живе и Богојева браћа Миља и Добрчин, и свима се наводи заједнички предак дед Рашко (Ивић и Грковић 1976, 78). Овде је у питању проширена очинско – братска задруга, која се састоји од 4 одрасла мушкарца. Да у једној породици могу живети и три генерације одраслих мушкараца видимо по кући Дражоја у селу Стрелац. С њим, као старешином породице, живи син Шакоје и Драгош Шакојевић, његов одрасли унук.⁵ Такође у селу Грмочел живи задруга чији је старешина Побрат. Он живи са сином Богојем и Богојевим синовима, а својим унуцима, Негованом и Прибиславом (Ивић и Грковић 1976, 90). Задругу су, додуше ређе, могли сачињавати и ујак с нећацима, као у селу Бохорићи где

⁵ Уп. Тарановски 1996, 584, генерално је у праву када тврди да је навођење деда ознака заједничког умрлог претка, али има случајева као што је овај када то правило не важи.

Доброслав живи с нећацима Богославом и Храниславом Граденовићима (Ивић и Грковић 1976, 80). Ипак, ово је редак облик задруге на дечанском властелинству и помињу се свега још две, једна у селу Љуболић, а друга у селу Буњане (Ивић и Грковић 1976, 107).

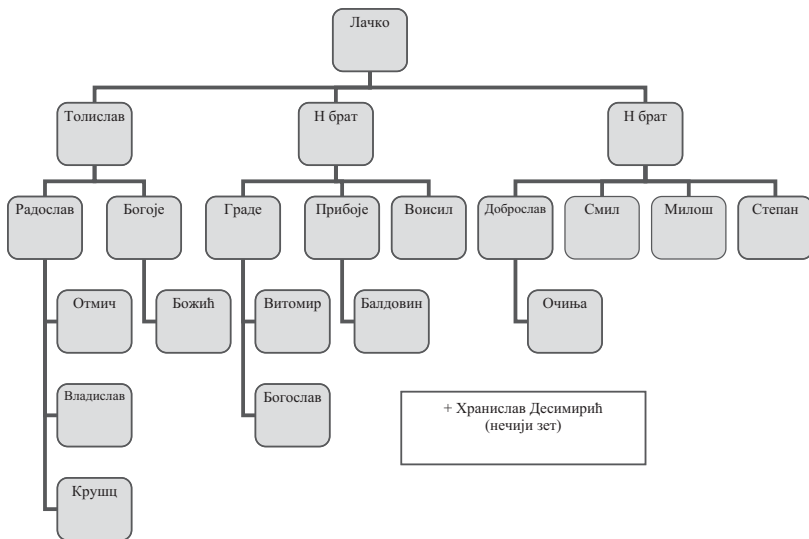
Поред нећака, задругу су могли сачињавати и таст и зет, али и отац са синовима и зетом. Тако је у селу Бабе постојала задруга чији је старешина Рад, а њу су сачињавали његови синови Милош и Братун и зет Храноје.⁶ Дакле, зет није довођен у породицу и задругу само у случајевима немања мушке деце, већ је могао бити део задруге заједно с браћом своје жене. Чешће зет чини задружну породицу заједно са тастом, као што је то случај у селу Требопољу са Драгославом и зетом Прибојем (Ивић и Грковић 1976, 100). Зетови су често били део веће задруге у којој су и синови старешине. У дечанским хрисовуљама је забележена само једна задруга коју чине старешина Добровој са двојицом зетова Мирославом и Лалојем (Ивић и Грковић 1976, 107). Слично зетовима, који нису крвни род, и пасторак је могао бити део задруге, као што је случај са задругом Мирослава из села Чабић. Поред њега, ову задругу су сачињавали његов брат Ранко, Мирослављеви синови Петина Мирослав, Милош и Степан и Мирослављев пасторак Воинег (Ивић и Грковић 1976, 92). Укупно шест одраслих мушкараца, што представља једну од *јачих* кућа у Чабићу.

Што се тиче бројности (јачине) задруге на дечанском властелинству, њу су углавном сачињавала два до пет одраслих мушкараца, а најчешће су биле задруге са два и три мушкарца. Све задруге које броје преко пет одраслих мушких глава овде се могу сматрати *јачим* кућама. Великих задруга, са преко десет мушкараца, има јако мало. Најјача задруга у селу Љуболић имала је осам мушких глава. Старешина је био Станислав, а још му је био жив и отац Доброслав. С њим у заједници су живели и његови одрасли синови Пријатељ, Дабижив и Шишман, као и брат му Радослав са сином Прибилом, и трећи брат Свркота (Ивић и Грковић 1976, 81). У селу Бабе била је бројна задруга Славомира са још четворицом браће и двојицом синова. Ипак је у овом селу најбројнија задруга Градоја Лисице, коју су поред њега сачињавали седморица његових синова и његов брат са сином (Ивић и Грковић 1976, 85, 87). Овде је било укупно 10 одраслих мушкараца, што ову задругу сврстава међу велике задруге на дечанском властелинству. У селу Чабић најбројнија задруга је имала осам мушких глава, а у Средњем Селу седам. У селу Горане задруга на челу са Чјуданом

⁶ Уп. Новаковић 1965, 48 – 60, сваког претка је рачунао као живог. Још је Тарановски показао да то није исправно, али ни његов метод одбацивања сваког претка није исправан. Показали смо већ примере где се трећи предак и те како мора рачунати.

имала је девет мушкараца и састојала се од браће и њихових синова. Слична задруга, од 11 мушких чланова, налази се у селу Шипчане. Њен старешина је Добромисл, а и њу сачињавају браћа и њихови синови (Ивић и Грковић 1976, 94,97,102,104). Ове задруге се по свом карактеру не разликују од очинско – братских задруга са мање чланова, само су бројније, али им је структура иста.

У селу Грнчареву најбројнија је задруга Негослава Шлемановића, коју чине он са двојицом браће, 4 своја сина и тројицом синова своје браће (Ивић и Грковић 1976, 113). Најјача очинско – братска задруга живела је у Врмоши, у данашњој Албанији, а старешина је био Драгчуј Радун. Заједницу су сачињавали, поред њега, његових пет синова, брат му Хранац са тројицом синова и још четворо Драгчујево браће, укупно 14 мушких глава (Ивић и Грковић 1976, 114; Мишић 2005, 63 – 78). Најбројнија задруга на дечанском властелинству живела је у Сероши, а њен старешина је Толислав Лачковић. Она се састојала од њега, двојице његових синова, од којих је један имао тројицу одраслих синова, а други једног. Са њима су живели и седморица Толиславових братанаца, са четворицом својих одраслих синова и Хранислав Десимирић који се у ову задругу приженио⁷ (Ивић и Грковић 1976, 114; Новаковић 1965, 160 – 161; Уп. Бобић 1996,34). Задруга је бројала 19 одраслих мушкараца и била убедљиво највећа на дечанском властелинству.

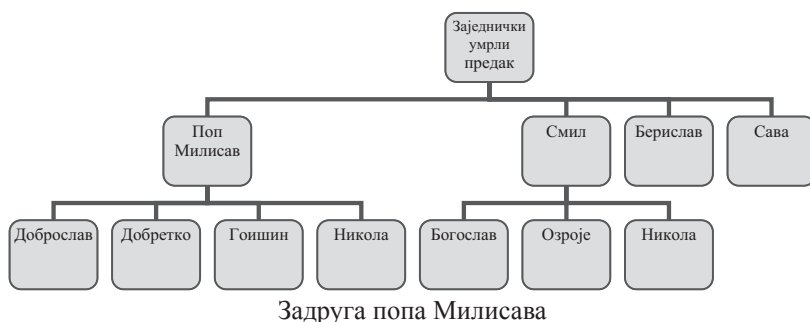

Задруга Толислава Лачковића

⁷ Пошто је Толислав деда већ одраслим унуцима, његов отац Лачко свакако више није жив.

У организацији и структури породице на дечанском властелинству нема битне разлике између села и катуна. И у влашким породицама има много инокосних, а задруге су углавном братске и очинске и састоје се од два до пет одраслих мушкараца. Забележене су само две *јаче* задруге и то код влаха Лапчиноваца и влаха Тудоричеваца. У оба случаја су у питању породице старешине катуна. Лапчан је живео у заједници са братом Срданом, као и са тројицом својих и двојицом братовљевих синова (Ивић и Грковић 1976, 123). Укупно седам одраслих мушкараца. Тудорац је живео у заједници са шесторицом својих синова, братом Радом и његова 4 сина (Ивић и Грковић 1976, 161). Укупно 12 мушких глава у овој задрузи и она је уједно највећа влашка задруга на дечанском властелинству. Слично као код влаха, на дечанском властелинству није било разлике у структури породица занатлија и рибара. И овде су у питању или инокосне породице или мале задруге, углавном очинске или братске. Тако у Чабићу живи ковач са двојицом синова, а и један златар такође са двојицом синова (Ивић и Грковић 1976, 94, 96, 128, 187). Према одредби светостефанске хрисовуље занат је могао да наследи само један син, а остали су морали бити меропси (Ковачевић 1890, 7). Ова одредба је подстицала стварање инокосних мајсторских породица и разбијање задруге код занатлија, зато код њих доминира очински тип задруге.

У дечанским хрисовуљама је пописан и значајан број свештеника (попова). Они су занимљиви и због тога што су у питању слободни а не зависни људи. Међутим, структура њихових породица се не разликује од структуре породица земљорадника и сточара (влаха). Један број попова живи у инокосним породицама, али неки од њих живе и у задругама које се углавном састоје од њихових синова (очинске) и понекад и са браћом (Ивић и Грковић 1976, 81, 88, 89, 100). Занимљиво је у овом погледу село Грмочел у коме је пописано девет поповских кућа. Од тога броја тројица живе у инокосним породицама, остала шесторица живе у задругама и то четворица са синовима (очинске), један у заједници с браћом (братска), а поп Милша са двојицом браће и сином (очинско – братска). Највећа поповска задруга је пописана у Сероши. Њу чине старешина задруге поп Милосав, са четворицом својих синова. Ту су и тројица његове браће: Смил, Берислав и Сава, а Смил има и тројицу одраслих синова (Ивић и Грковић 1976, 119). Задруга броји укупно 11 одраслих мушкараца.

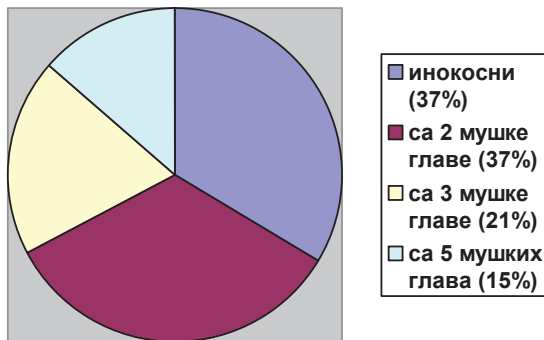

Према одредби светостефанске хрисовуље поповски синови који изуче књигу „*сви једну очинску земљу да држе*“. Који не изуче прелазе у сокалнике и меропхе (Ковачевић 1890, 7). За њих је то значило и неминовно иступање из поповске задруге (Тарановски 1996, 589). То би у представљеном примеру попа Милосава значило да су књигу изучила и његова браћа и његови синови, као и синови његовог брата иначе не би могли бити сви скупа у истој задрузи.

Нешто корисних података о структури породице, посебно влашке, има и у другим повељама. У том погледу значајније су хрисовуља краља Милутина манастиру Светог Стефана у Бањској (1313 – 1316) и светоарханђеловска хрисовуља цара Стефана Душана (1348/1349), које нам доносе пописе влашких породица на својим властелинствима. У светостефанској хрисовуљи структура влашких породица се не разликује од оне на дечанском властелинству. И овде провлађују инокосне и мале задружне породице. У бањском катуну Пијаинаца Рајан живи са браћом, а Паркач, Рајанов брат са децом. Очигледно је да се овде један брат (Паркач) издвојио из братске задруге у инокосну породицу. Приметно је да је код влашких породица чешће присутна задруга у којој, поред синова, учествују и зетови. Тако у Бугарском катуну има шест задруга у којима су и зетови. У два случаја задруга се састоји од синова и шурака (женин брат), а Литрокосова задруга је била састављена од његове деце, зета и његових шурака (Ковачевић 1890, 7, 8). Већ смо наводили одредбу из ове повеље о забрани женидбе србина (земљорадника) у влахе (сточаре), а стариници да не буду војници већ ћелатори (Ковачевић 1890, 6). Већи број зетова у влашким задружним породицама сигурно је у вези с овом одредбом.

Структура влашке породице је слична и на арханђеловском властелинству. Овде је приметно да су чешће задруге које сачињавају браћа и сестрићи или братанци. И овде су присутније, у односу на земљорадничко становништво, задруге са зетовима и то без обзира што у истој породици живе и одрасли синови. Такође, ни међу светоарханђеловским власима нема великих задруга, а има много инокосних породица (Светоарханђе-

ловска хрисовуља 2003, 101 – 106). Слична је слика и међу власима Псодерцима који су припадали властелинству Светог Николе у Врању, који је 1343 – 1345. године приложен као метох Хиландару. Сам примићур Псодераца Болеслав живео је у задрузи са синовима Дабулом и Рајулом (ССА 4, 2005, 72, Марјановић-Душанић). Псодерци живе у 19 кућа, од тога је 12 задружних, а седам инокосних, што износи 37%. Највише задружних кућа, такође седам, се састоје од две одрасле и ожењене мушке особе. Само су једну задругу сачињавали петорица одраслих мушкараца. И овај катун, иако је на територији Врања, која је удаљена од оних територија које смо до сада посматрали (Косово, Метохија, Плав, Гусиње), показује исте карактеристике што се структуре породица тиче.

Структура кућа у влашком катуну Псодерци

У светоарханђеловској хрисовуљи су пописане и занатлије у граду Призрену, као и зидари из жупе Пнуће. Структура њихових породица је слична земљорадничким и влашким породицама: има значајан број инокосних породица, а задружне породице се састоје од две – три мушке главе (Светоарханђеловска хрисовуља 2003, 109, 110; Новаковић 1965, 163). У питању су очинске или братске задруге. У хрисовуљи Лесновском манастиру, приложени су и људи у Штипу који живе у инокосним породицама или братским задругама. Изузетак су Граде, који живи са пашеногом Радом, и Драгија Василев, који живи са зетом (Архимандрит Леонид 1870, 293). Иначе, задруга двојице пашенога је јако ретка на нашим просторима.

Падом Деспотовине Србије (1459) и Краљевине Босне (1463) под османску власт почиње нова фаза у развоју српског друштва. Османлије са собом доносе нови административни поредак, дефинисан војничким и исламским карактером своје државе. Иако с успостављањем османског система власти нису у корену измењени сви дотадашњи друштвени односи, српско друштво у другој половини 15. века доживљава релевантне промене, које су најпре узроковане основном друштвеном поделом на аскер и рају, која је била на снази у читавом Османском царству.

Извори

- Архимандрит Леонид. 1870. *Хрисовуља цара Стефана, дата у Скопљу 1347. којом се оснива епископска столица у Леснову*. Гласник СУД 27 (10). Београд.
- Законоправило. 1991. *Законоправило или Номоканон светога Саве*, приредио М. Петровић. Горњи Милановац.
- Ивић, П. и М. Грковић. 1976. *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад.
- Ковачевић, Љ. 1890. *Светостефанска хрисовуља*. Споменик СКА 4.
- ССА 4. 2005. – С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, 69 – 85.
- ССА 3. 2004. – С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару о спору око међа Крушевске метохије*, 3 – 17.
- ССА 2 (2003) – Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукицу Хрватинићу*, 167 – 184.
- Мишић, С. и Т. Суботин-Голубовић. 2003. *Светоарханђеловска хрисовуља*. Београд.
- Недељковић, Б. 1984. *Liber Viridis*. Београд.
- Новаковић, Ст. 1912. *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд.
- Новаковић, Ст. 1907. *Матије Властара Синтагмат*. Београд.
- Новаковић, Ст. 1898. *Законик Стефана Душана*. Београд.
- Павловић, М. 1928. *Грачаничка повеља*. Гласник СНД 3. Скопље.
- Петковић, В. 1922. *Манастир Раваница. Хрисовуља кнеза Лазара у Врднику*. Београд.
- Н. Радојчић. 1960. *Законик цара Стефана Душана*. Београд.
- Соловјев, А. 1926. *Одабрани споменици српскога права*. Београд.
- Стојановић, Љ. 1934. *Старе српске повеље и писма I – 2*. Београд.

Литература

- Благојевић, М. 1970. Када је краљ Душан потврдио дечанску хрисовуљу? *ИЧ* 16 – 17.
- Vlešova – Čelebić, L. 2002. *Žene srednjovjekovnog Kotora*. Podgorica.
- Бобић, М. 1998. Српска средњовековна породица у области Бранковића. *Социологија* 3: 393 – 410.
- Бобић, М. 1996. Проучавање породице и домаћинства на основу пописа области Бранковића из 1455. године. *Становништво* 34 (1–2): 29 – 38.
- Бобић, М. 2001. „Куће, породице и задруге“. У *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, ур. М. Мацура, 316 – 372. Београд.
- Богишић, В. 1927. *Правни чланци и расправе I*. Београд.
- Габарахманов, П. Ш. 1996. *Средневековне крестјане и их семеи*. Москва.
- Мишић, С. 2010. Законске одредбе о власима у повељама Немањића. *Браничевски гласник* 7: 36 – 48.
- Мишић, С. 2005. Насељеност Полимља у средњем веку. *Милешевски записи* 6: 63 – 78.
- Мишић, С. 1996. *Хумска земља у средњем веку*. Београд.
- Новаковић, Ст. 1965. *Село*. Београд.

- Рашевић, М. 2001. „Демографске прилике и стновништво“. У *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, ур. М. Мацура. Београд.
- Тарановски, Т. 1996. *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд.
- Фостиков, А. 2004. „Жена – између врлине и греха“. У *Приватни живот у српским земљама средњег века*, С. Марјановић-Душанић и Д. Петровић (прир.), 323 – 366. Београд.

Siniša Mišić

Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

The Serbian family in the late Middle ages

Marriage in Serbia in the middle ages was conducted only between persons belonging to the same social class. It was arranged and the woman would bring a dowry which would be controlled by the husband as long as the marriage lasted. Male children would inherit their father. Daughters played a significant role in connecting families through marriage. A man, unlike a woman would not bear any consequences in case of adultery. The consequence of this was a large number of extramarital children.

In the Serbian state in the middle ages the family, or the „home“ (*kuća* as it is named in sources), was the basic unit of society. The family could be nuclear or cooperative. Through the analysis of diplomatic data, as well as the first Turkish books – *defters*, one can see that one quarter of the population lived in nuclear families. More than half of the families which lived in cooperative arrangements were made up of small cooperatives numbering no more than two or three members. Almost all cooperative families were made up of father-son or brotherly cooperatives. The type of cooperative was largely influenced by the length of life or the capability of giving birth. The source material shows a small number of large cooperatives.

Nuclear families and cooperative families are present in both the nobility and the *small* folk (dependents). There is no difference in the family structure with regard to social status. Nuclear families are omnipresent, and the characteristics of cooperative families are the same in nobility, serfs, *sokalniki* (a class a little above the serfs, who were most often servants, with certain privileges), priests, repairmen or fishermen. The difference is seen only within the Vlach population where in the cooperative there are more sons in law than in other populations. This is the result of an attempt of an agrarian population to move toward the status of herdsmen which was more favorable for them.

Key words: family, nuclear family, cooperative family, marriage, children, dowry, Serbia, middle ages

La famille serbe dans le Moyen Âge tardif

La communauté matrimoniale dans la Serbie médiévale était contractée exclusivement entre des personnes du même ordre. Le mariage était arrangé, et la femme apportait un dot dont le mari disposait au cours du mariage. Les enfants mâles recevaient l'héritage à la mort du père. Par leur mariage les filles jouaient un rôle important dans la création des liens entre les familles. À la différence de la femme, l'homme ne subissait aucune conséquence de l'adultère. Il en résulte un grand nombre d'enfants naturels.

Dans l'état médiéval serbe, la famille ou la „ maison “, comme on l'appelle dans les sources, était l'unité fondamentale de la société. Elle pouvait être nucléaire ou organisée en zadruga. Par l'analyse des documents médiévaux officiels, ainsi que des premiers registres turcs, il s'avère qu'un quart de la population vivait dans des familles nucléaires. Plus de la moitié des familles qui vivent en zadrugas constituent de petites zadrugas entre deux et trois membres. Presque toutes ces zadrugas sont ou des zadrugas de pères et de fils ou celles des frères. Le type de zadruga est grandement influencé par la durée de la vie et la capacité de procréer. Les sources primaires rendent compte d'un petit nombre de grandes zadrugas.

Les familles nucléaires et les zadrugas sont présentes aussi bien chez les nobles, que chez les *petites gens* (population dépendante). Dans la structure des familles il n'y a pas de grande différence en fonction de leur statut. La famille nucléaire existe partout, et les caractéristiques des familles de type de zadruga sont les mêmes chez les nobles, les serfs, les serviteurs, les curés, les artisans ou les pêcheurs. La différence est perceptible uniquement dans la population valaque où dans les zadrugas les gendres sont plus présents que dans le reste de la population. C'est le résultat des tentatives des agriculteurs de passer au statut d'éleveurs plus favorable pour eux.

Mots clés: famille, nucléaire, zadruga, mariage, enfants, dot, Serbie, Moyen Âge

Примљено / Received: 27. 03. 2015.

Прихваћено / Accepted: 01. 06. 2015.